

УДК 811.161

Шлеін О. Є.,
студент 33–У групи
факультету філології та історії
Глухівського НПУ ім. О. Довженка

**ВОЛЕВИЮВАЛЬНІ НЕЧЛЕНОВАНІ ВИГУКИ-РЕЧЕННЯ
В ІСТОРИЧНІЙ ПРОЗІ
(О. МАКОВЕЙ «ЯРОШЕНКО», Б. ЛЕПКИЙ «ПОЛТАВА»)**

**Науковий керівник: кандидат
педагогічних наук, старший
викладач кафедри української
мови, літератури та методики
навчання Корчова О. М.**

У статті здійснено лінгвістичний аналіз волевиювальних вигуків-речень як функційно-семантичний тип нечленованих конструкцій у мові історичних повістей О. Маковей «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава»; схарактеризовано їх різновиди залежно від виду волевиявлення.

Ключові слова: нечленовані конструкції, вигук, вигуки-речення, волевиювальні нечленовані вигуки-речення.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Пріоритетним напрямом сучасних лінгвістичних досліджень є комунікативно-прагматична організація мови. Із огляду на це об'єктом наукового пошуку науковців усе частіше стає функційний аспект мовних одиниць, що реалізується в комунікативній діяльності мовця.

Мовлення як спосіб організації мови демонструє різноманітні комунікативні варіації на всіх мовних рівнях, і передусім на синтаксичному. Сучасний синтаксис фіксує як ускладнені конструкції, так і спрощені, що втілюються в експресивних фігурах художнього мовлення.

Серед таких синтаксичних структур вирізняються нечленовані конструкції, а саме волевиювальні вигуки-речення, що характеризуються змістовою й синтаксичною неподільністю, контекстуально сформованою семантикою та ситуативною волюнтативністю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Лінгвістичну специфіку волевиювальних нечленованих вигуків-речень висвітлено в працях вітчизняних (І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, А. Загнітко, О. Караман, С. Караман, М. Личук, Л. Мацько, С. Соколова, К. Шульжук та ін.) та зарубіжних (Ф. Буслаєв, В. Виноградов, В. Мелікян, І. Шаронов, Н. Шведова та ін.) учених.

Попри вагомий науковий доробок, структурна неподільність, смислове навантаження й комунікативна спрямованість таких мовних одиниць породжують дискусію в теорії синтаксичної членованості /нечленованості щодо їх дефініціювання та диференціації. Передусім детального вивчення потребують волевиювальні вигуки-речення як функційно-семантичний тип нечленованих синтаксичних структур.

Джерельною базою може слугувати художня література, що не лише репрезентує різні періоди життя суспільства, а й формує цілісне уявлення про носія національного менталітету в мовній картині світу. Акцентуємо увагу на історичних повістях О. Маковея «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава», у яких художньо змальована історична достовірність дає змогу дізнатися про минуле рідного народу, пережити події разом із героями творів; художня мова яких фіксує різноманітні мовно-мовленнєві одиниці, зокрема нечленовані вигуки-речення.

Мета статті – проаналізувати волевиювальні вигуки-речення як функційно-семантичний тип нечленованих конструкцій у мові історичних повістей О. Маковея «Ярошенко» та Б. Лепкого «Полтава».

Виклад основного матеріалу дослідження. Узагальнення контекстно зумовлених значень вигуків дає змогу виокремити волевиювальні вигуки-речення серед нечленованих вигуківих структур.

Такий тип синтаксичних одиниць слугує для передачі волі мовця, яку розуміємо як «усвідомлювану саморегуляцію людиною діяльності та поведінки, спрямованої на досягнення мети і подолання перешкод. Воля в психічній діяльності людини виконує дві взаємопов'язані функції: спонукальну (спрямування активності на досягнення бажаної мети) та гальмівну (утримання від небажаних дій та вчинків)» [3, с. 258].

Аналізовані синтаксеми формально репрезентовані вигуками, із кожним з яких пов'язане переважно одне значення, що засвідчує функційно-семантичну спеціалізацію таких речень. Водночас для цього типу речень характерний функційно-семантичний паралелізм – уживання кількох вигуків-речень для вираження того самого волевиявлення [2, с. 738].

Сучасні мовознавці, зокрема І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, С. Соколова та ін., залежно від виду волевиявлення розмежовують три підтипи таких вигуків-речень: 1) наказові (*Геть!*, *Тс!* тощо); 2) спонукальні (*Ну!*, *Нумо!*, *Ану!* тощо); 3) апелятивні: 1) власне-апелятивні (*Агов!*, *Ей!*, *Гей!* тощо); 2) апелятивні вигуки-речення, що використовуються для прикликання або відганяння свійських тварин (*Киць-киць!*, *Гиля!*, *Но!*, *Киш!* тощо) 3) апелятивні вигуки-речення, що виражають привітання, прощання, подяку, вибачення, прохання тощо (*Добрий день!*, *Привіт!*, *Бувай!*, *Пробачте!* тощо) [2, с. 738 –741].

Порівняльний наліз мовного матеріалу дає змогу стверджувати, що в досліджуваних художніх текстах серед волевиювальних вигуків-речень домінують наказові, менш уживаними є апелятивні, рідко вживаними – спонукальні (рис. 1).

Наказові вигуки-речення спрямовані на передачу наказу, розпорядження розпочати або припинити певну дію. Виокремленні з мовної палітри художніх текстів такі синтаксеми виражають три різновиди імперативного значення.

1. *Заборона галасувати, кричати, заклик до тиші, мовчання:* «*Тс-с-с!* – засичав Пугач, як гусак» [5, с. 145], «*Цить!* Чуєш?» [4, с. 230]; «Одні козаки засміялися, другі стали кликати: «*Тихо! тихо!* нехай говорить!» [5, с. 200] тощо.

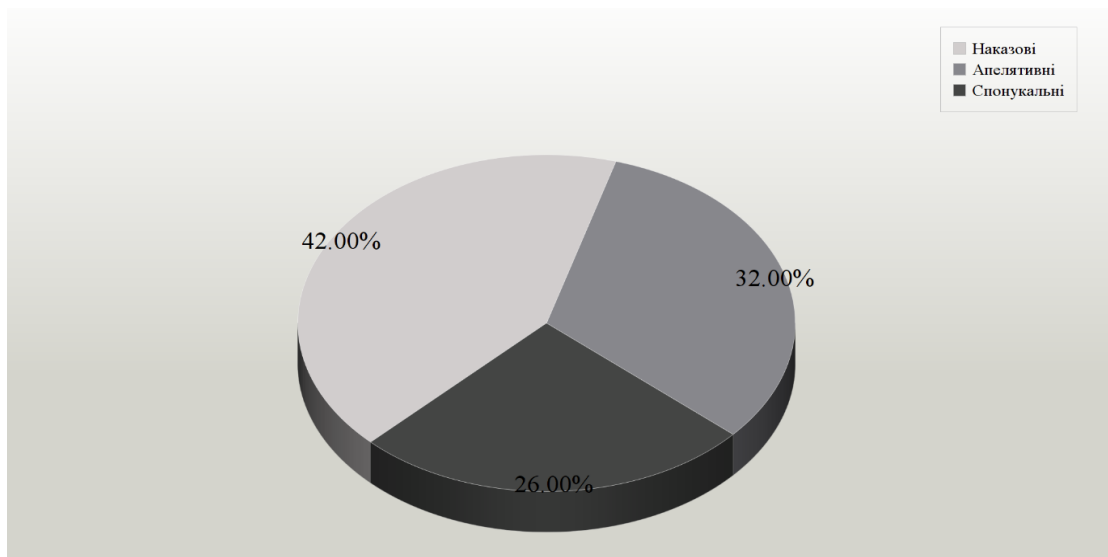

Рис. 1. Порівняльний аналіз частоти вживання різновидів волевиювальних нечленованих речень в історичній прозі

Ядром цієї групи синтаксем є різні за будовою та походженням вигуки [1, с. 305 – 307]. За будовою можемо їх диференціювати на первинні та непервинні (вторинні). вигуки. До первинних належить мовна одиниця «*Тс-с-с!*», репрезентована двозвуковим консонантним вигуком, що не має зв'язку з повнозначними частинами мови, а бере початок від окриків, які супроводжують реакцію організму на зовнішні подразники. До цієї ж групи відносимо «*Цитть!*» – питомий за походженням тризвуківий односкладовий вигук у формі прикрито-закритого складу. Нечленована структура «*Тихо!*» виражена непервинним вигуком, що збігається з граматичною формою самостійної частини мови (прислівника), проте зазнала інтер'єктивізації, тобто перейшла в розряд вигуку.

Серед нечленованих структур такого типу простежуємо функційно-семантичний паралелізм, наприклад: «*Тихо! тихо! тихо! Сагайдачний говорить!*» [5, с. 95].

2. *Наказ відійти від кого-, чого-небудь, покинути, залишити кого-, що-небудь.* Наприклад: «*Геть! Хочу порівняти доли й гори, корчі й тополі,...*» [4, с. 227] – структурно-семантичне ядро репрезентовано питомим первинним тризвуківим односкладовим вигуком у формі прикрито-закритого складу.

3. *Наказ припинити щось робити*: «*Не руш!* – сказав Микула напівостро, напівжартівливо» [5, с. 46]. Охарактеризуємо його як питомий за походженням віддієслівний вигук та заперечна частка, що складають одне фонетичне ціле.

Окрім наказових нечленованих вигуків-речень, в аналізованих художніх творах вжито *апелятивні* нечленовані структури, комунікативною функцією яких є бажання привернути увагу до кого- або чого-небудь.

Відповідно до вищезазначеної диференціації таких нечленованих синтаксем виділяємо:

1. *Власне апелятивні вигуки-речення*, комунікативна функція яких полягає в приверненні уваги людей, зверненні до них: «*Ей!* де вам се вдасться» [5, с. 119], «*Гей!* чого ви там збіглися над ріку?» [5, с. 215], «*Гов!* – гукнув старий сотник, зліз з коня і казав собі посвітити» [4, с. 38], «*Е-еж!* – і Мручко острогою штовхнув коня...» [4, с. 430] тощо.

Формально такі структури за будовою є первинними вигуками, за звуковим складом – дво- тризвуковими односкладовими у формі закритого складу, за походженням – питомими.

2. *Апелятивні вигуки-речення, що виражають подяку*, наприклад: «Спасибі вам, діти! *Спасибі!*» [5, с. 94]. Аналізована нечленована синтаксема репрезентована вторинним вигуком, утвореним лексико-синтаксичним способом словотвору від словосполучення «спаси Бог», що набуло синтаксичних функцій і категоріального значення вигуку в процесі інтер'єктивації. За походженням формальні складники вигуку є успадкованими з християнського періоду розвитку української мови.

Акцентуємо увагу на тому, що апелятивних вигуків-речень для прикликання або відганяння тварин в аналізованих текстах не виявлено.

Наказові й апелятивні різновиди волевиювальних вигуків-речень у художньому дискурсі доповнюють *спонукальні*. Такі синтаксеми є найменш уживаними.

Відповідно до комунікативної функції означені нечленовані структури можемо диференціювати на:

1. Конструкції, що виражають спонуку до виконання певної дії.

Наприклад: «Ну! – Сказав нарешті вірменин до Микули» [5, с. 113], «Ну-ну! Я там ще сьогодні зайду до вас під вечір» [5, с. 26], «Ану! наперед!» [5, с. 57] тощо.

Їх семантичним ядром є питомі за походженням, первинні за будовою, двозвукові односкладові вигуки у формі прикрито-відкритого складу («Ну!»), часто повторювані («Ну-ну!»); двоскладові вигуки у формі неприкрито-відкритого складу («Ану!»).

2. Конструкції, що виражають вказівку до виконання чогось, наприклад: «На! неси в окопи!» [5, с. 122]. Нечленована структура виражена питомим двозвуковим односкладовим вигуком у формі прикрито-відкритого складу.

3. Конструкції, що виражають заклик, наприклад: «Рятуйте!» – кричать люди» [5, с. 155]. Синтаксема репрезентована віддієслівним, інтер'єктивованим, багатоскладовим, питомим за походженням вигуком.

Висновки. Отже, серед функційно-семантичних типів вигукових слів-речень в історичній прозі виявлено й проаналізовано волевиювальні структури. Серед них із незначною перевагою домінують наказові нечленовані синтаксеми, семантичний спектр яких охоплює заборону галасувати, кричати, заклик до тиші, мовчання; наказ відійти від кого-, чого-небудь, залишити кого, що-небудь; наказ припинити щось робити. Менш уживаними є апелятивні вигуки-речення, найпоширенішими комунікативними функціями яких є привернення уваги та подяка. Рідко вживаними є спонукальні нечленовані синтаксеми, що виражають спонуку до виконання певної дії; заохочення до виконання чогось; виражають заклик. Із огляду на ідейно-тематичне спрямування аналізованих художніх текстів такий розподіл вважаємо закономірним.

Здійснене дослідження не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми і є перспективним напрямом для подальшого наукового пошуку.

Література

1. Горпинич В. О. Морфологія української мови. Київ: ВЦ «Академія», 2004. 336 с.

2. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія [І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, С. О. Соколова; за ред. К. Г. Городенської]. Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
3. Загальна психологія [О. П. Сергєєнкова, О. А. Столярчук, О. П. Коханова, О. В. Пасєка]. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 296 с.
4. Лепкий Б. Полтава: історична повість. Дрогобич: Вид-во «Відродження», 2005. 528 с.
5. Маковей О. Ярошенко: історична повість. Київ: Дніпро, 1985. 267 с.

Резюме

В статті здійснено лінгвістичний аналіз побудительних междометий-предложень як функціонально-семантичний тип нечленительних конструкцій в мові історичних повістей О. Маковей «Ярошенко» і Б. Лепкого «Полтава»; охарактеризовано їх різновидності в залежності від виду побудження.

Ключевые слова: нечленительные конструкции, междометия, междометия-предложения, побудительные нечленительные междометия-предложения.

Summary

In this article the linguistic analysis of volitional interjections-sentences as a functional-semantic type of non-segmented structures in the language of historical novels by O. Makovey «Yaroshenko» and B. Lepky «Poltava» is done. Their varieties depending on the type of volitional are characterized.

Key words: non-segmented constructions, interjection, interjections-sentences, volitional non-segmented interjections-sentences.